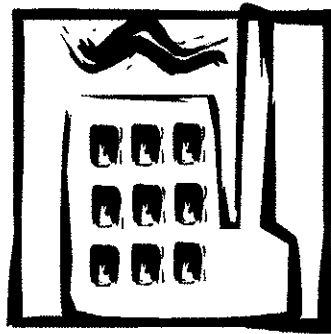

VIURE LA PRECARIETAT A L'HOSPITALET DE LLOBREGAT

**Vers una precarització generalitzada:
transformacions en les condicions de treball
entre els anys 70 i el 2000**

Amber Jane Sewell

Director de la recerca: Dr. Pere López Sánchez
Departament de Geografia Humana
Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona

Beca d'investigació de l'Ajuntament de l'Hospitalet de l'Obis
la Universitat de Barcelona 2001-2002

PRESENTACIÓ	3
1. LA PRECARIETAT, ENTRE EL CONTROL SOCIAL I L'EXCLUSIÓ ECONÒMICA	11
1.1. APROXIMACIONS DES DE LES CIÈNCIES SOCIALS A LA PRECARIETAT.....	15
<i>1.1.1. Les característiques de les noves situacions de treball.....</i>	15
El pacte entre capital i treball després de la 2 ^a Guerra Mundial: fordisme i keynesianisme.....	20
Crisi i reestructuració del capitalisme mundial.....	26
Crisi, reestructuració i flexibilització. La reconducció del conflicte capital/treball en el cas espanyol.....	33
Una etapa de creixement econòmic, migracions i lluites obreres: del Pla d'Estabilització de 1959 als Pactes de la Moncloa el 1977.....	33
L'assentament de les bases d'una política de la precarització: dels Pactes de la Moncloa al segon govern socialista (1986).....	40
La consolidació de la precarització de les condicions de treball: les reformes laborals entre 1986 i el 2000.....	46
<i>1.1.2. Maneres de viure i llegir la precarietat.....</i>	52
La precarietat desestructurant: aproximacions des de la lògica de la integració/exclusió social.....	52
La precarietat com a espai de reinvençió de la quotidianitat: aproximacions des del voler viure dels aturats i precaris	55
2. DE L'HOSPITALET OBRER A L'HOSPITALET CIUTADÀ.....	59
2.1. LA CONFIGURACIÓ DE LA CIUTAT OBRERA.....	59
<i>2.1.1. L'Hospitalet creix amb la immigració obrera.....</i>	59
La procedència diversa: una anàlisi de la immigració.....	69
<i>2.1.2. Entre dues generacions: l'estructura d'edats i els models de convivència .....</i>	74
El progressiu envelliment de la població.....	74
La centralitat de la família	77
<i>2.1.3. L'educació i les classes treballadores.....</i>	81

<i>2.1.4. L'allotjament a l'Hospitalet</i>	89
La construcció dels barris-dormitori: l'habitatge als 60-80	89
Una ciutat que ja no es vol obrera: l'habitatge en els 90.....	95
Vivenda de propietat i més aviat petita	97
<i>2.1.5. Observacions sobre la transformació de la vida quotidiana entre els 60 i els 90</i>	100
2.2. EL PROCÉS DE MUTACIÓ DEL MARC PRODUCTIU: LA TERCIARITZACIÓ DE L'ECONOMIA I LA PROGRESSIVA FLEXIBILITZACIÓ DEL TREBALL.	113
<i>2.2.1. Unes anotacions prèvies sobre els canvis en l'estructura productiva</i>	115
<i>2.2.2. La reestructuració productiva a l'Hospitalet</i>	119
Crisi i transformació de l'activitat industrial a l'Hospitalet.....	119
L'expansió terciària i les fluctuacions de la construcció.....	131
<i>2.2.3. Evolució dels mercats de treball</i>	136
El treball de la gent que viu a l'Hospitalet	138
Consideracions sobre l'evolució de l'atur i l'impacte de les noves modalitats de contractació	147
La mobilitat metropolitana pel treball.....	162
A MODE DE CONCLUSIÓ	167
ANNEX 1. ESTADÍSTIQUES DE CONTRACTACIÓ ANY 2001	172
INDEX DE TAULES	176
INDEX DE GRÀFICS	177
BIBLIOGRAFIA	178

PRESENTACIÓ

L'Hospitalet, amb una població de prop de 250.000 persones l'any 2000 és en l'actualitat, per nombre d'habitants, la segona ciutat de Catalunya. La ciutat es troba situada geogràficament a la conurbació de Barcelona, fet que com veurem ha condicionat de manera important el seu desenvolupament socio-econòmic i, administrativament, forma part, des de la Divisió Territorial de 1936, de la comarca del Barcelonès, si bé per molts aspectes socials i econòmics se la considera més lligada al Baix Llobregat. Integren el Barcelonès, junt amb l'Hospitalet, altres sis municipis: Badalona, Barcelona, Esplugues de Llobregat, Sant Adrià del Besòs, Santa Coloma de Gramenet i Sant Just Desvern.

Som conscients de les dificultats que comporta un estudi que, si bé té el seu interès fonamental en el present, en la manera en que la precarietat laboral afecta la vida social, adopta com a marc general les transformacions socials de la ciutat entre els anys 70 i l'actualitat. La primera dificultat és clara, la complexitat inherent a resseguir tota una sèrie de processos socials en el temps per a una ciutat de les característiques humanes de l'Hospitalet, i fer-ho sense caure en la generalització, en la homogeneïtzació d'uns barris tant diferenciats com ho són els hospitalencs o en una suma de dades quantitatives i qualitatives que acaben per provocar una indigestió i que per si soles expliquen poc. Creiem, tanmateix, que aquest és el marc històric en el que és possible la comprensió de l'actualitat, com a resultat d'un procés que ha implicat canvis en totes les esferes de la vida quotidiana, ja que és precisament en aquests darrers 25-30 anys que té lloc una profunda mutació productiva i cultural de la societat en la que vivim. Aquesta mirada històrica ens permet copsar quins han estat els elements que han contribuït a aquesta mutació complexa, que hem caracteritzat com a pas de la ciutat-fàbrica a la ciutat-empresa.

La ciutat és configura històricament com escenari i producte de les relacions socials i existeix sempre, en els seus usos, una interrelació que determina i transforma les pràctiques que en ella es desenvolupen. Parlar de l'Hospitalet obrer per a referir-nos a la ciutat dels 70 és una manera d'expressar alhora la seva configuració territorial i humana. Ambdues estan profundament marcades per unes relacions capitalistes de producció que, per una banda, determinen l'estructura productiva que es desplega en l'espai urbà, amb una important component industrial fins a

mitjans dels 70, i per l'altra, la composició social d'aquells que hi viuen i hi treballen¹. Composició obrera significa dependència d'un salari o submissió a unes relacions de poder caracteritzades per la dualitat capital/treball, en la mesura que la supervivència material passa de forma gairebé exclusiva per la venda de la força de treball, però alhora, també implica antagonisme, remet a l'existència d'una consciència col·lectiva de la posició que s'ocupa en l'entramat social, de la jerarquització i de les desigualtats en que es basa i que promou el sistema de relacions vigent. Aquesta consciència, que en certs moments dóna empenta a l'extensió d'un imaginari d'emancipació social, a la creença d'una possible transformació de les relacions socials i a una pràctica quotidiana encaminada cap a aquesta, s'expressa en el territori urbà, mig-fàbrica mig-residència obrera, en forma de conflicte. Per aquesta raó, parlar de l'Hospitalet obrer implica recordar les lluites que tingueren com escenari la fàbrica, entesa com a conjunt de relacions socials, i el territori, en tant que aquestes lluites es van expressar de manera preferent en els contrastats barris de la ciutat al llarg de la dècada dels 70. Amb la transició política, l'entrada de l'Ajuntament democràtic, la crisi dels sindicats com a organització de classe i l'afebliment dels moviments veïnals i reivindicatius com a conseqüència del seu progressiu buidament polític² s'inicia un llarg període, que arriba fins avui, en el que es configura un nou Hospitalet.

Aquest nou Hospitalet ja no és el de les xemeneies i les sirenes, que omplien la ciutat de fums i marcaven els temps del treball amb el seu xiulet, ni el dels barris sense asfaltar i les barraques. Tampoc és aquell on grups d'homes i dones de totes les edats feien seu el carrer un dia sí i l'altre també, avui perquè no volien aquella torreta elèctrica, o perquè si volien una escola, o per fer-hi una festa o construir col·lectivament un jardí on els nens poguessin jugar.

---

¹ Cal tenir en compte que els processos de concentració productiva es complementen amb formes de segregació espacial, en funció dels quals aquelles persones que disposen de nivells de renda més baixos acaben concentrant-se en les perifèries urbanes o en aquells emplaçaments econòmicament més assequibles, i que alhora ofereixen una proximitat amb l'oferta de llocs de treball. El creixement demogràfic de l'Hospitalet al llarg del segle XX només és comprensible des d'aquesta òptica.

² Per buidament entenem el procés mitjançant el qual moltes de les persones que donaren vida a les Associacions de Veïns i a tot el seguit d'iniciatives socials que les envoltaren, vinculades sovint a partits que es definien d'esquerres, feren el salt a les institucions que es crearen durant la transició, passant a ocupar-hi diferents càrrecs polítics. A l'Hospitalet, el PSUC tindrà un protagonisme especial, en aquest sentit.

L'Hospitalet de principis del XXI és una ciutat que es defineix principalment com a una ciutat emprenedora, que convida als seus habitants a participar des del civisme en l'empresa col·lectiva de promoure-la com a eix econòmic i cultural: que recupera el patrimoni industrial per a convertir-lo en bé cultural³, que recupera el carrer per a l'activitat comercial, que promociona el seu territori per a l'atracció de nous negocis, de nous serveis i equipaments⁴, que vol convertir-se, en paraules del seu alcalde, "en una ciutat moderna, de serveis i acollidora d'empreses de noves tecnologies, per superar definitivament el concepte de perifèria de Barcelona"⁵. Si més no, aquesta és una de les poques veus audibles que manifesten la ciutat que és vol i la que sens dubte s'està construint.

D'aquells obrers i obreres, molts dels quals arribaren a la ciutat amb poc més que una maleta de fusta, que van aconseguir fer de la ciutat un espai de vida i "vivable", ¿que se n'ha fet? L'espai que els queda, no és altre que el de clients a la seva pròpia ciutat, consumidors de les seves mercaderies culturals, en la mesura que la seva butxaca els ho permeti i estiguin disposats o interessats a fer-ho. La qüestió, però, també és una altra: la ciutat continua tenint una composició social bàsicament obrera. Però els immigrants-obrers que als 70 s'incorporen en un mercat de treball amb un fort component industrial, i que pateixen durant els 80 la crisi que colpeja primer la indústria i progressivament la resta de sectors econòmics, s'han convertit molts d'ells en els 90 en treballadors precaris⁶. A mesura que els preus de la vivenda, de compra o lloguer, vagin augmentant, els subsidis disminuint i les rendes acumulades per les generacions precedents esgotant-se, com de fet ja està passant, i la supervivència depengui cada cop més de feines temporals i mal pagades, major serà el grau de dualització i majors les possibilitats de que es produeixin fractures en la "cohesió social"⁷.

---

³ Tenim exemples emblemàtics com ara la Farga, convertida en espai multifuncional (centre de congressos, centre comercial, d'oficines, etc.) o Tecla Sala (biblioteca, sala d'exposicions, taller artístic).

⁴ Aquí entra el projecte ja aprovat del nou districte econòmic, situat a la zona de Gran Via Sud i polígon Pedrosa, on hi ha prevista la instal·lació de la nova ciutat judicial i on es projecta la construcció de grans superfícies comercials (Ikea i Carrefour, entre d'altres), d'un complex hotelier i d'equipaments i serveis complementaris. *Butlletí Observatori Socio-econòmic de l'Hospitalet* n°7. Març 2002, p. 2.

⁵ *Butlletí Observatori Socio-econòmic de l'Hospitalet* n°7. Març 2002, p. 2.

⁶ Es podria dir que a l'Hospitalet s'ha produït, i no passa a cap altre municipi de la comarca, un veritable miracle, doncs s'ha passat d'una taxa d'atur de més d'un 25% a mitjans dels 80 a poc més d'un 5% en el 2000. Efecte atribuïble tant a la màgia dels números com a les noves modalitats de contractació i de feina emergents, és a dir, a la precarització generalitzada del treball.

⁷ Es poden percebre a través de converses amb veïns d'alguns barris signes d'aquesta fractura, com l'extensió d'un cert imaginari de refús cap als immigrants extracomunitaris convertits en culpables de la situació de degradació de les condicions de vida, de la manca de treball i protecció social, per exemple.

Per altra banda, s'observa una sortida de gent principalment jove del municipi⁸ i una progressiva degradació de determinats barris com Santa Eulàlia, Pubilla Cases o El Gornal, on es concentren tots els dèficits acumulats al llarg dels anys (misèria econòmica, dependència assistencial, fragmentació social, etc.) així com la conversió progressiva d'altres barris, els més centrals, en una àrea residencial amb serveis "de qualitat", que lentament serà reocupada per nous inquilins, amb una capacitat adquisitiva major.

Crònica de la recerca

El projecte de recerca que hem desenvolupat tenia com a objectiu principal la comprensió de l'impacte que han tingut les transformacions en les condicions de treball i vida sobre les relacions socials i l'imaginari col·lectiu, partint de la distinció de l'experiència socio-laboral de dues generacions diferents de treballadors. Les hipòtesis centrals que ens guiaven eren, primer, que aquest impacte es podia verificar en la necessitat de les famílies i individus de diversificar els recursos econòmics i sobretot, en l'impacte de la inestabilitat laboral sobre la pròpia percepció del treball i la vida. I en segon lloc, que el context de precarietat generalitzada fa necessari el desplegament d'un seguit de pràctiques de solidaritat, sobretot intergeneracionals, per garantir la subsistència econòmica.

La verificació d'aquestes hipòtesis inicials ens ha exigut un treball de recerca previ i paral·lel al treball de camp, que ens permetés establir uns indicadors i un marc de referència on emmarcar les diferents experiències de la precarietat. Així, ens hem vist empesos a intentar definir primer quines han estat i són actualment les situacions de treball a l'Hospitalet, per en un segon moment, analitzar les situacions de vida.

---

⁸ La tendència, segons hem pogut comprovar, és que entre el grup minoritari de joves que disposen d'un treball amb unes certes garanties d'estabilitat, fills d'immigrants que arribaren a l'Hospitalet als 60, les possibilitats d'emancipació familiar passen per buscar un pis fora de la ciutat. Altres ciutats del Baix Llobregat, com ara Castelldefels o Gavà, ofereixen comparativament preus més assequibles per més metres de superfície.

Definir les situacions de treball significa fer un recorregut des dels anys 70 fins l'actualitat, observant quines són les característiques principals de la feina que desenvolupa la gent, les modalitats de contractació que té, en quines condicions treballa, el tipus de relació que s'estableix entre els companys, les formes de confrontació i de reivindicació existents, etc. I emmarcar aquestes característiques en un context més ampli, que és el del model de desenvolupament econòmic que s'adopta en un determinat territori i les polítiques tant empresarials com públiques que es posen en marxa per tal de garantir-lo. Aquest recorregut ens permet doncs realitzar una cartografia de les transformacions en les situacions de treball que ens mostra els desplaçaments que s'han operat tant en l'organització del treball com en la relació que els treballadors mantenen amb aquest.

Copsar, en canvi, els desplaçaments que han tingut lloc en el model de reproducció social, en la vida quotidiana de les classes treballadores a l'Hospitalet, implica dirigir la mirada vers els espais on aquesta es desenvolupa (la casa, el barri) i on es teixeixen relacions socials en principi no marcades per una lògica mercantil (familiars, d'amistat). L'impacte de la precarietat es tradueix aquí en les dificultats per arribar a fi de mes, en la necessitat de desplegar estratègies diverses bé per reduir despeses, bé per trobar nous recursos econòmics, en els itineraris escollits pels joves quant a la seva formació i la seva emancipació de la família, etc. Per això es fa necessària l'anàlisi d'alguns indicadors relacionats amb les característiques de l'habitatge, el tipus d'unitat de convivència o les despeses que tenen les famílies, entre d'altres.

En aquest treball hem desenvolupat en profunditat l'anàlisi de com han canviat les situacions de treball, però pel que respecta a les situacions de vida, de subsistència, encara que hi hem realitzat breus incursions, resta fer un estudi més aprofundit.

En base a això, el treball que aquí presentem està dividit en dos apartats diferenciats. El primer ens serveix per a introduir la noció de precarietat des d'una perspectiva àmplia que la comprèn com a mecanisme d'un ordre disciplinari que és desplega tant a nivell econòmic com fonamentalment polític, en tant que desactivador d'un contrapoder obrer forjat en les dècades anteriors a la transició democràtica. El segon, ens situa en el marc concret de la transició a l'Hospitalet, context que ens permet comprendre algunes de les principals transformacions que

han tingut lloc en l'espai productiu amb localització a la ciutat i en l'ocupació d'aquelles persones que hi resideixen, així com en la vida quotidiana de la seva població, considerant tant els processos de constitució de les comunitats obreres, conformades de manera important per població immigrada, com la transformació urbana de l'Hospitalet en els darrers anys.

Esquema del treball i fonts utilitzades

A nivell metodològic, i donada la complexitat des de la qual volem aproximar el nostre objecte d'estudi, la precarització generalitzada de la vida a l'Hospitalet, hem optat per la utilització de les tècniques de recerca més habituals en el camp de les ciències socials: treball d'arxiu històric, fonts orals, informació estadística, informes institucionals de caire divers, directrius en matèria laboral, publicacions periòdiques, entrevistes en profunditat amb treballadors de diferents generacions, etc. Les diferents fonts emprades es van especificant al llarg del treball.

Per l'anàlisi de l'evolució de la població i dels processos migratoris sobre els que es basa el creixement demogràfic i el poblament de l'Hospitalet contemporani hem utilitzat com a font bàsica les estadístiques municipals i alguns treballs, entre els quals es destaca el realitzat per C. Parramon (2000), que estudia les diferents estratègies d'adaptació socio-cultural de la població immigrant en base a la seva procedència diversa, i el recull d'autobiografies d'immigrants residents a Can Serra que tingueren un paper molt actiu en el moviment veïnal del barri, realitzat per J. Botey (1986). La importància d'aquests dos treballs rau en gran mesura en la implicació que els seus autors han tingut en els moviments socials de la ciutat, en el seu coneixement profund de la història dels barris que la componen i en el seu posicionament teòrico-pràctic.

Quant a les principals transformacions en l'àmbit productiu i els mercats de treball al municipi, ens hem basat també en fonts estadístiques, algunes procedents d'informes elaborats pels propis sindicats, i en els estudis que sobre el tema s'han realitzat, tant des d'una perspectiva històrica com aquells de caire diríem més tècnic. La qüestió relativa a les condicions de treball, l'introduïm en el primer apartat, mitjançant l'anàlisi de les expressions del conflicte capital/treball durant

els 60 i 70 i una reflexió sobre el paper de les reformes laborals signades des de finals dels 70 en la progressiva degradació d'aquestes condicions de treball i en l'evolució creixent de la contractació temporal.

Quant a les condicions de vida, hem fet ús d'un conjunt de dades estadístiques que ens poden ajudar a comprendre els reptes que avui ha d'afrontar la població obrera en termes de reproducció, a partir de l'evolució dels preus de l'habitatge i de les rendes. Però també fem referència, per analitzar com ha canviat la vida quotidiana en els darrers anys, les diverses lluites veïnals que es van dur a terme en els 70, i que rendeixen compte al nostre entendre tant de les condicions de vida que es van trobar els immigrants a l'arribar a l'Hospitalet, com del paper actiu de la comunitat en la seva transformació.

Encara que hem optat per un esquema "clàssic" en l'exposició de les transformacions en les condicions de treball i de vida a l'Hospitalet, diferenciant per una banda els processos migratoris que estaran en la base del creixement demogràfic de la ciutat i l'evolució de la població: els canvis en el teixit productiu i en els mercats de treball i per altra, les transformacions en les condicions de vida dels hospitalencs, la transversalitat n'és l'eix central. És a dir, partim de la premissa que no és possible comprendre fenòmens com la immigració o l'explotació del treball sense tenir en compte el marc de relacions de poder en que es despleguen, el seu context polític i socio-econòmic, com tampoc es pot entendre el decurs de la història obviant les lluites que els i les explotades han lliurat contra aquestes relacions de poder i que, en definitiva, són els principals motors del canvi social.

Pel que respecta al treball de camp, aquest es troba encara en una fase protocol·lària. Hem entrevistat treballadors de la generació que entrà en el mercat de treball en els 70, la majoria immigrants procedents d'Andalusia i Galícia, que ens han explicat la seva experiència en el treball, ens han parlat de les lluites que van protagonitzar en els anys de la transició, als barris bàsicament, de com es viu actualment en l'atur o com es lluita contra la flexibilització en els llocs de treball. Però també de la seva percepció dels canvis socials des darrers anys, de les seves expectatives, del futur que endevinen per als seus fills. I hem parlat amb alguns joves, de l'educació, del treball, dels amics i el temps lliure, d'allò que desitjarien fer

i de la societat en la que vivim. Algunes d'aquestes persones ens parlaven des del barri, des de Pubilla Cases, altres des de la porta de l'empresa, ja que després de 30 anys treballant-hi han estat acomiadades, com les treballadores en lluita de la INDO⁹.

Per últim, voldríem destacar un problema que se'ns ha plantejat en el transcurs de la recerca i que, lluny d'intentar solucionar-lo defugint-lo, hem volgut afrontar com a repte. Es tracta de la no coincidència entre aquelles persones que viuen a l'Hospitalet i aquelles que hi treballen; expressió de la creixent mobilitat territorial pel treball. La solució podria haver estat concentrar-nos únicament en un dels dos pols: o bé concentrar-nos en la població, especialment en els joves, i seguir les seves trajectòries laborals pel territori o bé fixar l'atenció en la reestructuració productiva a l'Hospitalet i en aquells que treballen en la ciutat, independentment de la seva residència. Una tercera possibilitat era, és obvi, centrar-nos només en aquells qui viuen i treballen a l'Hospitalet. Finalment, partint de la consideració de que per entendre la realitat tant d'uns com d'altres era necessari entendre la ciutat com un espai on conflueixen i es despleguen pràctiques i usos diversos en funció dels diferents actors socials, de socialitat, de residència, d'oci, de treball, d'especulació, de comunicació, d'entrecreuament cultural, etc., hem optat per intentar que la nostra mirada fos el més àmplia possible, a risc, és clar, de que al forçar la mirada, acabéssim per no veure ni el general ni el particular.

---

⁹ Aquestes entrevistes han nodrit el treball de recerca, però finalment no les hem incorporades, en primer lloc, perquè no volíem fer-ne un ús il·lustratiu, complementari, i en segon, perquè requerien ésser mostrades en el seu context, mitjançant un estudi de cas tant pel que respecta a la fàbrica com al barri. Aquesta és la segona fase del treball que ara presentem, encara en preparació, la concreció en l'anàlisi de casos de l'entrecreuament de les situacions de treball i de vida.

1. LA PRECARIETAT, ENTRE EL CONTROL SOCIAL I L'EXCLUSIÓ ECONÒMICA

D'un temps cap aquí cada cop és més freqüent la utilització de la noció de precarietat, tant en el llenguatge comú com en l'anomenat llenguatge "expert", per a fer referència a tot aquell conjunt de situacions que es caracteritzarien per un elevat grau d'indeterminació en relació als àmbits de la vida social més dispers, encara que profundament interrelacionats, de la sanitat, l'educació, el treball, l'economia, les relacions socials, familiars, etc. Tanmateix, quan es parla de precarietat entenem, en un sentit més restringit, que es fa referència tant al deteriorament de les condicions de vida com de treball en una situació que agreuja la relació intrínsecament desigual que les persones, reduïdes per l'economia capitalista a força de treball, mantenen amb les persones o empreses contractants. En altres paraules, precarietat implica empitjorament general de les condicions d'existència de l'assalariat, una major explotació que s'explicita en la manca d'instruments col·lectius i individuals de negociació, de bons salaris, de mecanismes de regulació dels horaris de la prestació laboral, sovint manca de contracte, de seguretat en el lloc de treball, etc. En definitiva, *la precarietat se'ns presenta avui com un pas més en la subsunció de la vida a les necessitats del sistema de producció capitalista* que cal pensar en el marc d'un procés històric que ha comportat importants transformacions en les relacions capital/treball.

En el cas espanyol, dins d'un context internacional de contestació¹⁰, el cicle de lluites obreres dels anys 60 i 70 va suposar un punt d'inflexió en la història d'aquesta relació social desigual, fins el punt de posar en crisi el capital mitjançant la interrupció del cicle d'acumulació, a través de la pràctica de vagues, sabotatges, la disminució dels ritmes de producció o l'absentisme laboral. Mitjançant aquestes pràctiques col·lectives en el terreny de la fàbrica, però també d'aquelles altres que es donaren en l'espai de la reproducció social, els i les treballadores van aconseguir arrencar millores en les condicions de treball i en els salaris i produir el que Gorz

¹⁰ Ens referim al cicle de lluites que es desenvolupa en les dècades dels 60 i 70 als EUA, l'Amèrica Llatina, Àfrica, i a la majoria de països europeus (França, Alemanya, Itàlia, Espanya, etc.), en el qual es posa de manifest un malestar ampli envers el mode de producció capitalista i les seves formes de domini en totes les esferes de la vida: són lluites en l'àmbit de la fàbrica, del barri, lluites feministes, ecologistes, a favor dels drets civils, moviments contra-culturals i estudiantils, contra la guerra del Vietnam, a favor de la independència als països colonitzats, etc.

(1998:19), referint-se al cicle de lluites que tingué lloc a nivell mundial, anomena una "crisi de governabilitat" del sistema capitalista. Crisi que s'expressava a tots els nivells de la societat i per tant posava en perill la producció i reproducció de les relacions capitalistes de poder a les empreses, les ciutats, els barris.

Aquesta crisi de governabilitat va ser superada pel sistema capitalista mitjançant una reestructuració productiva que tenia com a principal objectiu l'atac a la composició de classe que estigué en la base d'aquest cicle de lluites. Reestructuració que s'ha dut a terme mitjançant la descentralització productiva, l'automatització dels processos productius i la segmentació del mercat de treball (Quintana, F., 2002), i que tindrà com a resultat el manteniment d'un nucli garantit de treballadors i la progressiva desregulació de les condicions laborals d'una majoria, és a dir, l'extensió i massificació de la precarietat laboral. En altres paraules, la crisi dels anys 70 va ser utilitzada tant com a instrument de desarticulació de l'antagonisme que s'expressava a nivell de la fàbrica i dels barris, com de modificació del cicle de la mercaderia, de rescissió del pacte fordista entre capital i treball i de recuperació de les taxes de benefici¹¹ mitjançant l'adopció de polítiques de tall neo-liberal.

Els canvis en l'esfera productiva seran per tant fruit de la resposta que dóna l'empresa capitalista a una classe obrera que mitjançant les seves reivindicacions expressarà una subjectivitat antagonista als seus interessos, i al mateix temps participaran d'un canvi en les percepcions, expectatives, desigs, projectes, formes de socialitat i subjectivitats. Segons P. Virno (1995), en la seva anàlisi de la situació italiana, algunes de les transformacions del procés productiu estaven en la base de les reivindicacions de la generació que s'incorpora als 70 a la fàbrica però la classe capitalista dóna una resposta diferent als desigs d'emancipació del treball assalariat i aprofita l'èxode massiu de la fàbrica per a desarticular la resistència obrera, operant una contrarevolució mitjançant la qual aquell possible moment d'alliberament es converteix en una forma d'explotació salvatge o simplement

---

¹¹ Una de les característiques dels anys 70 és la pujada constant, donada l'elevada conflictivitat obrera, dels salaris per sobre de la productivitat, mentre s'assoleix un cert Estat del Benestar consistent en una cobertura més àmplia de la seguretat social, en l'extensió d'equipaments i serveis sanitaris i educatius per a la majoria de la població, etc.

d'exclusió del mercat de treball¹². Es sota aquesta òptica, per exemple, que Virno concep el treball autònom, que ha passat a convertir-se en sobre-treball i auto-explotació, o que, com diria S. Bologna (1996), es avui dia més un mitjà precari de subsistència que una forma d'auto-valorització.

Els moviments dels anys 60 i 70 van tenir com a resultat una gran èxode del confinament de l'autoritat, a la fàbrica, l'escola, a casa. El refús del treball, entès com a refús d'una activitat imposada per una autoritat exterior als subjectes, va forçar el capital a desenvolupar estratègies mitjançant les quals co-optar les subjectivitats que constituïen aquest èxode. De la mateixa manera que les lluites dels anys 30 van forçar el capital a recuperar les reivindicacions dels treballadors en forma de keynesianisme, les estratègies neo-liberals dels anys 80 i 90 intenten recuperar el refús del treball dels 70 encoratjant formes "flexibles" de treball en tot el camp social (De Angelis, M., 2002:1).

Avui dia, com a conseqüència de la pèrdua de centralitat i la fragmentació de la classe obrera, en tant que subjecte històric conformat pel capitalisme i confrontat al seu sistema d'explotació, però també com a resultat de la mutació socio-cultural que en els darrers anys ha acompanyat aquest procés, i que ha comportat una pèrdua de centralitat del valor-treball com a substrat ètic i identitari, el conflicte capital/treball no es revela d'una forma continuada, si més no en l'àmbit laboral.

Alguns autors, com ara l'italià M. Revelli (2001), afirmen que aquest conflicte, que anys enrere i en el marc del model d'acumulació fordista era un conflicte de classe que es donava de manera vertical, entre explotats i explotadors, subalterns i privilegiats, s'ha tornat horitzontal, és a dir, s'ha convertit en un conflicte de competència entre els diferents segments de la força de treball no garantitzats: entre assalariats i treballadors independents, entre generacions, entre aturats i immigrants, etc. Aquesta seria una de les conseqüències més directes del procés d'externalització dut a terme per l'empresa capitalista, que exterioritza fonamentalment aquells costos que han de garantir l'estabilitat i l'ordre, és a dir, que exterioritza el conflicte.

---

¹² En el cas espanyol, per exemple, moltes de les persones que varen participar en les lluites que acompanyaren el procés de transició van aprofitar les reduccions de plantilla i els acomiadaments massius per marxar de la fàbrica o l'empresa amb una indemnització que els permetria o bé muntar-se un negoci propi, marxar de la ciutat en busca d'una altra manera de viure o simplement donar-se un temps per cercar una feina considerada menys alienant i que oferís més autonomia, és a dir, que fos més acord amb una certa idea de l'auto-realització personal.

La precarietat se'ns presenta des d'aquesta perspectiva, en definitiva, com a resultat d'un procés de confrontació entre capital i treball que s'ha resolt a favor del primer, mitjançant una reestructuració productiva i dels mercats de treball. Confrontació que suposarà una transformació tant del treball, que es manté tanmateix com a condició material innegociable de subsistència, com de la comunitat obrera i l'imaginari col·lectiu de refús al sistema d'explotació capitalista que es va generar en el context de la societat-fàbrica durant els 60-70.

Aquesta centralitat del conflicte capital-treball i la transformació socio-cultural que ha acompanyat els canvis socials dels darrers anys, cabdals per la comprensió del present, impliquen considerar doncs en la nostra aproximació a la noció de precarietat aspectes lligats, per una banda, a les transformacions que han tingut lloc en el món productiu, i per l'altra, d'altres referents a les conseqüències que té sobre la vida quotidiana dels individus i sobre la seva experiència i percepció del treball, és a dir, les respostes que generen els actors socials en front la precarietat en el context de l'espai/temps de la seva quotidianitat. I això perquè en l'actualitat la precarietat és configura com a instrument privilegiat tant de control econòmic com polític, doncs permet a la classe empresarial (ja sigui pública o privada) abaratir costos fent-los derivar o recaure en la força de treball i flexibilitzar la producció atenent a una demanda cada cop més imprevisible i fluctuant, alhora que serveix per a expulsar el conflicte del sí de l'empresa, un cop posades en crisi les formes d'organització que es va donar la classe obrera als anys 60 i 70¹³. La precarització afecta, per tant, tota la societat, incidint de manera àmplia sobre les condicions de reproducció i les relacions socials, familiars i afectives. Les comunitats humanes, com a entramat de relacions socials basades en les xarxes familiars, d'amistat, etc., hauran de carregar cada cop més amb les tensions que genera aquesta estratègia flexibilitzadora, econòmica i afectivament.

---

¹³ El que entra fonamentalment en crisi és la pràctica de representació sindical, com a resultat de la participació dels sindicats en l'aparell d'integració de les lluites obreres com a expressió de la seva filosofia de cercar una sortida compartida de la crisi, junt amb la patronal i l'Estat, a mitjans dels 70.

1.1. Aproximacions des de les ciències socials a la precarietat

Durant els anys 80, quan la reestructuració productiva ja ha esdevingut una prioritat absoluta en l'agenda política i econòmica dels països de l'Europa occidental, i la flexibilització dels mercats de treball s'ha constituït ja en un dels seus eixos centrals, comencen a proliferar tot un seguit d'estudis, realitzats en la seva majoria per sociòlegs del treball, on s'analitzen les formes que revesteix l'anomenada estratègia flexibilitzadora i les seves conseqüències.

En l'àmbit de les ciències socials, però, com assenyala Nicole-Drancourt (1992: 57-58), no sembla existir cap ús ni clar ni comú de la noció de precarietat. Sovint designa les *característiques de les situacions de treball* i s'utilitza com a conjunt o subconjunt de totes aquelles feines que es troben fora de norma o bé són atípiques (treballs amb duració determinada, contractes temporals, en pràctiques, de formació, etc...)¹⁴ però també pot designar les *característiques de l'experiència individual* que determinades feines o tipus de relacions laborals poden generar. És habitual, però, una combinació d'aquestes dues perspectives. Es tractaria doncs d'analitzar, per parts, quines han estat les darreres aportacions teòriques a partir d'aquesta doble mirada.

1.1.1. Les característiques de les noves situacions de treball

La definició més estesa de precarietat entén aquesta com aquella situació de feina no regular, o el conjunt de formes de treball atípiques o no estandarditzades, que equival als contractes a temps parcial, temporals, en pràctiques, el treball autònom, etc. i que inclou l'alternança de períodes de treball i períodes d'atur o desocupació i/o de formació. D'aquesta precarietat C. Offe (1997: 11-50), inspirant-se en S. Bologna (1996: 125-139), en diu *precarietat de la situació* en referència a les condicions de treball irregulars que afecten cada cop sectors més amplis de la societat i que es pot correspondre o no a una *precarietat de subsistència*, concepte

¹⁴ En tot cas, aquest "fora de norma" no vol dir "no normativitzades", car habitualment es tracta de formes de treball que no només formen part de la normalitat de les relacions laborals actuals i que han estat incloses progressivament en les reformes laborals, a diferència del treball en negre o a domicili, sinó que s'estan convertint en la norma de les formes de treball actual, no en l'excepció.

que l'autor utilitza per a referir-se al fet que no existeix una correspondència exacta entre tenir treball i disposar d'un nivell de vida acceptable o digne, com és el cas dels *working poors* i dels treballadors a qui es nega qualsevol tipus de protecció social, fenomen molt estès als EUA.

En primer lloc, cal però caracteritzar el mercat de treball on aquesta precarietat es desplega. Seguint S. Bologna, es podrien destacar quatre fenòmens centrals:

- 1- l'existència de feines que no permeten una renda per sobre del llindar de la pobresa i que ens remetent a la figura social d'un treballador empobrit i a l'aparició de noves formes de pobresa (*working poors*)
- 2- la proliferació de feines precàries o de l'absència de feina (*joblessness*) entre els joves, que comporta una inestabilitat permanent que dificulta qualsevol tipus d'identificació social o d'assoliment d'un status professional
- 3- la descentralització productiva de les grans empreses mitjançant la fórmula de la subcontractació. A mesura que hom s'allunya de l'empresa mare, major és la desreglamentació de les relacions laborals i més les hores de treball amb salaris de misèria
- 4- l'expansió del fenomen de la miniaturització, és a dir, la reducció del tamany de l'empresa fins a adquirir la forma d'empresa individual, amb un creixement exponencial del sector del treball autònom

Aquests quatre fenòmens comporten, en general, un allargament de la jornada de treball social en hores efectives¹⁵ i una desreglamentació general de les relacions laborals, que analitzarem més endavant. En tot cas, subratllar que el que es produeix és sobretot una intensificació de l'explotació del treball: extracció de més treball a favor del capital en condicions d'inseguretat; intensificació de la disciplina; i intensificació també de les desigualtats en termes de gènere, raça o edat, aprofundint els processos de precarització en els que les dones, les minories ètniques (els immigrants, bàsicament) i els joves s'han vist tradicionalment immersos¹⁶.

---

¹⁵ Per aquesta raó una anàlisi de les hores contractades difícilment pot rendir compte d'aquesta realitat.

¹⁶ En realitat, es veuen principalment afectats pel treball precari aquells grups socials que sempre han tingut dificultats per a accedir als treballs estandarditzats, ocupats preferentment per la figura estereotipada de l'home blanc i de classe mitja, si bé una de les característiques del mercat de treball actual és l'extensió de la flexibilitat a tots els segments que el componen.

La precarietat laboral es presenta llavors com una conseqüència directa de la flexibilització dels mercats de treball, entenent per treball flexible, a més del treball a temps parcial, temporal o autònom, fenòmens com la subcontractació, el treball a domicili, el tele-treball, o els contractes de zero hores, entre d'altres, que tindrien com a característica comú que es diferenciaven dels models de feina considerats com a "norma" en les economies capitalistes avançades des de mitjans del XX, i sobretot en les dècades posteriors a la Segona Guerra Mundial, és a dir, de les feines estandarditzades que es definien pel treball a temps complert, permanent, indefinit i segur i que descansaven sobre un contracte formal de treball amb un seguit de condicions i d'obligacions envers el treballador que havien de complir tant l'empresa contractant com l'Estat¹⁷ (Felstead & Jewson, 1999).

Les característiques comunes a aquest ventall de formes de treball tan contrastat, que podrien agrupar-se en el conjunt genèric de les "formes de treball no estandarditzades", on poden donar-se tipus diferents de relacions laborals seria, segons aquests sociòlegs britànics, la vulnerabilitat en front de la desocupació; la contingència, és a dir, la temporalitat, que pot referir-se a feines no essencials en el sí d'una empresa i que implica una forta rotació laboral i canvis constants d'ocupació i per tant de continguts, tasques, normes, hàbits i companys, així com la divisió entre una força de treball central i assegurada i una de perifèrica, que queda al marge de les regulacions formals del mercat de treball i per tant, exclosa dels mecanismes de protecció social corresponents.

La fragmentació i la inseguretat, serien dos dels aspectes més rellevants del treball productiu en l'actualitat (Ramón d'Alòs-Moner, 2001: 9-25). La fragmentació és el resultat de la pluralitat de situacions que es deriven dels diferents tipus de relació contractual, de la divisió del treball i el tipus d'ocupació, els coneixements i expectatives professionals que exigeix i genera la feina desenvolupada, la duració de la jornada, els graus d'autonomia que permet, però també la diversitat de situacions personals i de formes d'accés al mercat de treball. La inseguretat associada a aquesta fragmentació significa que es produeix un debilitament

---

¹⁷ Tot i això, cal remarcar que malgrat l'existència d'aquesta norma hegemònica, persistien moltes formes de treball que s'allunyaven de l'estàndard, que més aviat hauria de ser considerat com una construcció social generada en un període determinat i en el marc d'unes estructures institucionals concretes. Com recorden Felstead i Jewson (1999), inclòs la noció de treball com a activitat continua en una ocupació específica i per a un únic "empresari" és relativament recent i està marcada pel context socio-econòmic de cada moment històric.

quantitatiu i qualitatiu dels mercats de treball respecte a l'estabilitat laboral, a les fonts d'ingressos i a la representació mitjançant la negociació col·lectiva, estabilitat o seguretat que els mercats de treball ofereixen a partir de la 2ª Guerra Mundial. Aquesta inseguretat es caracteritza per canvis constants d'ocupació, per la irregularitat dels horaris laborals i la mobilitat geogràfica, amb importants repercussions familiars i personals.

Alòs-Moner considera, tanmateix, que la característica més important de les noves formes de treball productiu és la disponibilitat total que s'exigeix del treballador, és a dir, la seva submissió absoluta a les necessitats empresarials. La pluralitat de situacions, l'heterogeneïtat, i la segmentació del mercat de treball implicaran l'existència d'una gran diversitat d'itineraris laborals en front de l'ideal tipus de la feina per a tota la vida que s'estén fins a mitjans dels 70.

La Plataforma Berri-Otxoak contra l'exclusió social (2001), a partir de la pràctica crítica que desenvolupa a Barakaldo, identifica també un seguit de trets comuns a les situacions de treball precari:

- inexistència de contracte o falta de coincidència entre les hores marcades al contracte i les hores de treball reals
- salaris molt baixos, a vegades inclòs inferiors al que es paga a un treballador fix pel mateix treball
- flexibilitat de la jornada laboral en funció de les necessitats de l'empresa
- elevat grau de sinistralitat laboral i absència de mesures de seguretat
- eventualitat
- eliminació del drets dels treballadors en quant a permisos, vacances, etc.
- altres factors de discriminació de gènere o raça; situacions d'assetjament sexual, moral, doble jornada de treball (assalariada i treball domèstic)
- extensió de la precarietat a tots els sectors de producció, a qualsevol tipus d'activitat i de categoria laboral

Les conseqüències que observa aquest col·lectiu, són que molta gent que treballa regularment té uns ingressos que es situen per sota del llindar de la pobresa, és a dir, que sovint la precarietat en el treball es tradueix automàticament en una precarietat de la subsistència degut a la insuficiència i discontinuïtat en els

salaris¹⁸; es produeixen molts més accidents laborals, sobretot en la construcció, degut a la constant rotació dels treballadors, a la manca de mesures de seguretat, a la inexperiència d'alguns peons contractats com a eventuais; hi ha un empitjorament general de la salut, degut a la manca de drets per agafar baixes, als elevats ritmes de treball i l'estrès; és freqüent l'incertesa en front del futur en qüestions com l'accés a la vivenda o la possibilitat d'accedir a crèdits hipotecaris¹⁹; es retarda l'edat d'emancipació dels joves; a la feina es produeix una pèrdua de la capacitat de pressió i de la llibertat per a organitzar el temps lliure, i en definitiva, el treball acaba convertint-se en el centre de la vida ja que implica una mobilització constant degut a la insuficiència dels salaris.

En definitiva, podem considerar que el denominador comú d'aquestes formes de treball, que com hem dit es donen en tots els sectors productius, són les relacions socials de producció sota el capitalisme, com afirma Bellofiore (2000: 5-31), és a dir, no tant la seva forma jurídica ni el seu mètode de retribució puntual, sinó la relació que s'estableix entre qui compra i qui ven la seva força de treball a partir de la submissió monetària que obliga a uns a vendre la força de treball i el control que s'exerceix sobre aquesta com a resultat de la submissió. La temporalitat i la degradació de les condicions de treball; la pèrdua de control col·lectiu sobre aquestes degut a la individualització de les relacions laborals, la desigualtat salarial i la desregulació i manca de protecció social, serien les característiques més visibles d'aquestes relacions de producció en l'actualitat. Veiem quines han estat les principals transformacions d'aquestes relacions en les darreres dècades.

---

¹⁸ Una anàlisi en profunditat de com afecta l'actual situació laboral en una població concreta, però, ens permetrà matisar aquesta constatació, ja que altres factors, com poden ser la disponibilitat o no d'un habitatge de propietat, seran essencials per comprendre els límits precisos que separen la inclusió de l'exclusió social.

¹⁹ Només com a apunt curiós, observar que un dels nous productes en qüestió d'hipoteques són aquelles que duen associades una assegurança en cas d'atur, és a dir, que fan possible una nova expansió del negoci a partir de la realitat de la inseguretat laboral.

El pacte entre capital i treball després de la 2ª Guerra Mundial: fordisme i keynesianisme

Com hem suggerit abans, el procés de desregulació i deteriorament de les condicions de treball que vivim en l'actualitat se'ns presenta com una conseqüència directa de les mesures adoptades per l'Estat i per l'empresa capitalista per a superar la crisi econòmica i de governabilitat social que arriba al seu punt àlgid a mitjans dels anys 70. Aquesta doble crisi té el seu origen en la crisi del model d'acumulació capitalista basat en el fordisme i en el pacte capital/treball que es consolida a Europa a partir de la 2ª Guerra Mundial i que té en l'explotació massiva de la força de treball en torn a la cadena de muntatge un dels seus principals fonaments.

La implantació del fordisme a Europa es produeix com a efecte de l'aplicació a la indústria de l'organització científica del treball teoritzada per Taylor el 1911 i posada en marxa per Ford als EUA, amb la introducció al 1914 de la jornada de 8 hores i 5 dòlars de salari diaris a la fàbrica de cotxes de Dearborn, a Michigan, en la producció del model Ford T. Amb aquesta política horària i salarial, Ford pretenia lligar en un cercle virtuós la producció en massa amb un consum de massa, propiciant que els obrers a qui explotava a la fàbrica tinguessin el temps i el poder adquisitiu necessaris per a convertir-se alhora en potencials consumidors, el que comportava, de fet, l'extensió "d'un nou sistema de reproducció de la força de treball, una nova política de control i organització del treball, una estètica i una psicologia noves, en poques paraules, un nou tipus de societat populista democràtica, racionalitzada i modernista" (D. Harvey, 1998:147-148).

Es tractava, doncs, de generar una nova societat en condicions de sotmetre's dòcilment a la disciplina de la línia de muntatge, de l'anomenada producció en sèrie, i que alhora fos susceptible d'adquirir noves pautes culturals en la seva vida quotidiana que asseguressin la seva fidelitat a les necessitats de les grans empreses, mitjançant la interiorització d'una nova ètica del treball, que no era sinó l'ètica protestant teoritzada per M. Weber. Aquest nou model cultural suposarà fonamentalment una transposició de la racionalitat instrumental a la vida quotidiana mitjançant l'assumpció de la necessitat d'una organització metòdica de

la vida, que en la seva versió secularitzada significa una conducta que gira en torn a l'idea de sacrifici del present, a través de l'estalvi, per exemple, o la divisió de rols de gènere en l'espai públic i privat, com a condició necessària, però també com a producte, del desenvolupament capitalista (R. Zoll, 1993).

Aquest model d'acumulació fordista, que racionalitzava a nivell disciplinar tendències que ja havien començat a desenvolupar-se a finals del XIX, es caracteritzava des del punt de vista del procés productiu per:

- una gran concentració de capital en torn a la indústria
- la producció en sèrie de mercaderies, produïdes i comercialitzades segons una estratègia d'economia d'escala amb caràcter nacional. El nou motor industrial seran les indústries de béns de consum: electrodomèstics, cotxes, etc.
- l'aplicació d'una organització científica del treball, organització jeràrquica que separa les funcions de concepció, direcció, control i execució en el procés productiu i fragmenta el treball en moviments parcials dins la pròpia cadena, fragmentació controlada mitjançant el cronòmetre que converteix el treballador en un simple apèndix de la màquina. En conseqüència, es produirà un moviment de desqualificació de l'obrer, que s'especialitzarà en una única feina que desenvoluparà al ritme marcat per la cinta transportadora, amb la conseqüent pèrdua de control i coneixement sobre el procés global de producció.

La plena implantació d'aquest model d'acumulació a Europa, segons Harvey, va haver de fer front a dos grans problemes. El primer, la gran resistència obrera a sotmetre's a llargues hores de treball rutinari i que negava el seu saber tradicional, el seu ofici i qualificació²⁰. El segon, relacionat amb la necessitat d'adequar el paper de l'Estat i els seus mecanismes d'intervenció als requeriments de la producció fordista. Amb la depressió del 29 i el colapse econòmic posterior, atribuïts a una caiguda de la demanda, es va considerar que la solució a aquests problemes passava per la creació d'un Estat autoritari i intervencionista capaç de disciplinar

---

²⁰ Als EUA, el fordisme es recolzà sobretot en l'explotació de mà d'obra immigrada, el que no va evitar que es donés un elevat grau de rotació laboral i que els treballadors nadius mostressin el seu rebuig a la introducció de les tècniques de treball tayloristes a les fàbriques (D. Harvey, 1998).

els treballadors i garantir els diferents moments del procés d'acumulació: producció, circulació de les mercaderies i consum. En alguns països europeus com Alemanya, Itàlia o Espanya, l'estabilització del capitalisme es realitzà en els anys 30 per mitjà de l'ascens del feixisme, però no serà fins 1945 que es resol definitivament el problema de la configuració adequada de l'Estat, que convertirà el fordisme en un règim d'acumulació madur i fonament del boom econòmic que s'estendrà als EUA i Europa fins 1973.

En este período, el capitalismo en los países capitalistas avanzados alcanzó fuertes tasas de crecimiento económico, aunque de una estabilidad relativa. Se elevaron los niveles de vida, se frenaron las tendencias a la crisis, se preservó la democracia de masas y la amenaza de guerra intercapitalista se mantuvo en un plano remoto. El fordismo se conectó sólidamente con el keynesianismo y el capitalismo hizo ostentación de expansiones mundiales a través de las cuáles cayeron en sus redes una cantidad de naciones descolonizadas. (Harvey, 1998:152)

Els dos pilars d'aquest boom de postguerra, seguint l'anàlisi realitzat per Harvey, van ser per una banda la consolidació de tota una sèrie d'indústries que havien sorgit en el període d'entreguerres i s'havien modernitzat mitjançant la introducció de tecnologia després de la 2ª Guerra Mundial (automòbil, construcció de vaixells, acer, indústria petroquímica, béns de consum elèctrics, etc.), els treballadors de les quals van ser la base de l'expansió de la demanda, i la reconstrucció esponsoritzada per l'Estat de les economies enfonsades per la guerra, mitjançant la renovació urbana, la reconstrucció dels sistemes de comunicació i transport i el desenvolupament de les infraestructures. D'aquesta manera, el fordisme es va anar consolidant i expandint a nivell internacional, a través del foment de polítiques d'ocupació i del Pla Marshall, que va suposar l'inici de les inversions nord-americanes sobretot a Europa, i del comerç, que donava sortida a la seva producció.

Progressivament, les grans regions productives del món occidental van començar a dominar amb els seus productes un mercat mundial cada cop més homogeni. Aquesta expansió es realitzà sota l'hegemonia econòmica i militar dels EUA²¹.

---

²¹ El Tractat de Bretton Woods de 1944 va convertir el dòlar en la moneda de reserva mundial, lligant d'aquesta manera el desenvolupament econòmic mundial a les polítiques fiscals i monetàries dels EUA.